

[Η Ελληνική Γλώσσα στην Ευρώπη]

Δυναμική των γλωσσών και λιγότερο ομιλούμενες γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Καρυολαΐμου, Μ

Τσιτσελίκης, Κ. 1999.: Η αντιμετώπιση των μειονοτικών γλωσσών στην Ελλάδα και το ευρωπαϊκό νομικό περιβάλλον στα πρόθυρα του 21ου αιώνα.

Στο *"Ισχυρές" και "ασθενείς" γλώσσες στην Ε.Ε.: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού* (Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Θεσσαλονίκη, Μάρτιος 1997), επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης, 2ος τόμ., 785-793. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Σσ. 785-789, 792

© Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας

Περιεχόμενα

- ΕΙΣΑΓΩΓΗ
- ΠΩΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΕΤΑΙ Η ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ;
- ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όταν το 1830 ιδρύθηκε το ελληνικό κράτος, ο νεοελληνικός Διαφωτισμός είχε ήδη διαμορφώσει το υπόβαθρο στο οποίο θα στηριζόταν ο ιδεολογικός εθνικός πυρήνας του. Το φαντασιακό πρότυπο της κοινής γλώσσας, θρησκείας και καταγωγής θα σηματοδοτεί στο εξής τον μόνο και κυρίαρχο χαρακτήρα του νεοελληνικού κράτους. Η ελληνική γλώσσα ήδη κατά την επαναστατική περίοδο ανακηρύχθηκε ως επίσημη,^[1] ενώ η παρουσία κάθε άλλης γλώσσας παραγνωρίστηκε. Την εποχή εκείνη, το θρησκευτικό κριτήριο ήταν που αποτελούσε οδηγό για την εξακρίβωση της εθνικής ταυτότητας των πληθυσμών και τον προσεταιρισμό τους από τα νεοσύστατα βαλκανικά κράτη, και όχι το γλωσσικό, του οποίου η ποσοτική καταγραφή αποτυπωνόταν σε μια πραγματική Βαβέλ.

Η σταδιακή διεύρυνση της επικράτειας του ελληνικού κράτους που επήλθε από το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων (1913) μέχρι το 1947, συντέλεσε στη σημαντική αύξηση των ποσοστών των αλλόγλωσσων και δίγλωσσων ελλήνων πολιτών.^[2] Οι τελευταίοι αποτέλεσαν κύριο στόχο αφομοιωτικών πολιτικών, καθώς το ελληνο-ορθόδοξο ελληνόγλωσσο στερεότυπο επιβλήθηκε έμμεσα ή άμεσα, περιθωριοποιώντας κάθε άλλη εθνοτική ιδιαιτερότητα.

Οι νομικές δεσμεύσεις που ανέλαβε η Ελλάδα μετά τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου (δηλ. η Συνθήκη των Σεβρών του 1920 για τις μειονότητες και η Συνθήκη της Λοζάνης του 1923) εντοπίζουν και ρυθμίζουν για πρώτη φορά και το ζήτημα που μας ενδιαφέρει. Δημιούργησαν ένα θεσμικό διεθνές πλαίσιο που έτεινε να ρυθμίσει και το ζήτημα της χρήσης ορισμένων μειονοτικών γλωσσών από αλλόγλωσσους ή δίγλωσσους έλληνες πολίτες (δημόσια ή ιδιωτική εκπαίδευση για Βλάχους, μουσουλμάνους, Εβραίους, Αρμένιους, αποτυχημένη προσπάθεια σχετικά με τους σλαβόφωνους). Την ίδια εποχή, τα αρμόδια όργανα της Κοινωνίας των Εθνών διενεργούσαν έλεγχο της εφαρμογής των υποχρεώσεων των κρατών που δεσμεύονταν από συμβάσεις μειονοτήτων,^[3] αλλά και παράλληλα λειτουργούσαν ως αποδέκτες παραπόνων των μειονοτικών ομάδων.^[4]

ΠΩΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΕΤΑΙ Η ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ;

Ίσως θα ήταν κοινοτυπία αν λέγαμε ότι το δίκαιο θεσμοθετεί τις πολιτικές-κοινωνικές σχέσεις και παγιώνει τις επιλογές της δυναμικής των πολιτικών συσχετισμών που έχουν επιβληθεί. Στο ζήτημα όμως των γλωσσικών συγκρούσεων αυτό επιτυγχάνεται με τη συνδυασμένη επίδραση της οικογένειας μέσα από τη διαδικασία της εκπαίδευσης και της κοινωνικής ένταξης σύμφωνα με το δικαίκο πρόσταγμα, όπως αυτό έχει ήδη αποκρυσταλλωθεί. Η κατασκευή κοινής εθνικής γλώσσας μέσα στο σχολείο μορφοποιεί την ένταξη σε ορισμένο έθνος (Gellner 1992). Έτσι, λειτουργεί ισοπεδωτικά σε βάρος των διαλέκτων και των γλωσσικών ποικιλιών της ίδιας γλώσσας και βέβαια παραγκωνίζει τις μειονοτικές γλώσσες που τυχόν χρησιμοποιούνται στο εσωτερικό των ίδιων συνόρων. Η κατάσταση επιτείνεται, όταν η γλωσσική ετερότητα δεν τυγχάνει «θετικών διακρίσεων», μέτρων δηλαδή που θα συνέβαλαν στην εξισορρόπηση ανόμοιων κοινωνικών φαινομένων που απορρέουν από την ετερογλωσσία των μειονοτικών ομάδων.^[5]

Ειδικότερα, το δημόσιο δίκαιο αποτελεί μία από τις ρυθμιστικές συνιστώσες του γλωσσικού ηγεμονισμού και το μέσο με το οποίο οριοθετείται η σχέση μεταξύ του κράτους, δηλ. της επίσημης γλώσσας, και των πολιτών-ομιλητών μειονοτικών γλωσσών, ως προϊόν της κοινωνικής και πολιτικής συγκυρίας. Είναι επίσης αποκύημα της μακρόχρονης ιστορικής πορείας των γλωσσικών συγκρούσεων μεταξύ της ελληνικής και των υπόλοιπων μειονοτικών γλωσσών κατά την εξέλιξη του εθνοκεντρικού κράτους που προαναφέραμε. Συνιστά, τέλος, τον παράγοντα που ρυθμίζει τη θέση των μειονοτικών γλωσσών στην ελληνική κοινωνία μέσα σε μια δυναμική σχέση προς τις διαφορετικές σε κάθε περίπτωση κοινωνικές, πολιτικές ή οικονομικές συνθήκες. Έτσι, η κατοχύρωση των γλωσσικών ελευθεριών, η οποία πηγάζει άμεσα από το εθνικό δίκαιο ή κατόπιν επιταγής του διεθνούς δικαίου, επέρχεται ύστερα από σύνθετες δικαιοπαραγωγικές διαδικασίες, που χαρακτηρίζονται κάθε φορά από τη μοναδικότητα και την ιδιαιτερότητα της κάθε περίπτωσης.

Η αντιμετώπιση που έτυχαν οι γλωσσικές ομάδες με τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ενσωματώνει -ή καλύτερα απορροφά- με καταλυτικό τρόπο τα δικαιώματα των μειονοτήτων. Πολλά ευρωπαϊκά κράτη απομακρύνθηκαν από κάθε προσπάθεια αναμόχλευσης των προβλημάτων που δημιουργούσε το γλωσσικό ζήτημα. Η προσέγγιση τέτοιων θεμάτων μέσα από την ειδική διεθνή προστασία αποδείχθηκε επικίνδυνα φορτική. Αντίθετα, η κατοχύρωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου μέσω οικουμενικών νομικών κειμένων φαινόταν ιδιαίτερα ασαφής και συνεπώς βολική για την αποφυγή κάθε άμεσης ρύθμισης και μάλιστα κάτω από διεθνή επιστασία.

Το χαρακτηριστικό παράδειγμα της αφαίρεσης από το ερωτηματολόγιο της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας (βλ. απογραφή πληθυσμού του 1951^[6] και ύστερα) του ερωτήματος σχετικά με τη μητρική και τη συνήθως ομιλούμενη γλώσσα δίνει το στίγμα της μεταστροφής απέναντι στη μειονοτική παρουσία. Η μέχρι τότε de facto αναγνώριση της ύπαρξης μειονοτικών γλωσσών έπαυσε και η ελληνική πολιτική προσανατολίστηκε επίμονα στη σείρα de jure αναγνώριση του θρησκευτικού χαρακτήρα της μειονότητας της ελληνικής Θράκης (με την εκπληκτική, για τα σημερινά δεδομένα, αναγνώριση της ίδιας μειονότητας από το 1955 μέχρι το 1974 ως εθνικής-τουρκικής).^[7]

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια μια αναγνώριση πολιτικού χαρακτήρα διατυπώθηκε, ότι δηλαδή στο εσωτερικό της μειονότητας της Θράκης χρησιμοποιούνται τρεις διαφορετικές γλώσσες: τα τουρκικά, τα πομάκικα και τα ρομανί. Ως προς τις υπόλοιπες γλώσσες, εμπειρικά πλέον εντοπίζονται στον ελλαδικό χώρο ορισμένες μειονοτικές γλώσσες οι οποίες τυγχάνουν πλήρους αδιαφορίας. Το ελληνικό κράτος εμμένοντας στην παράδοση των τελευταίων σαράντα πέντε ετών, όχι μόνο δεν αναγνωρίζει νομικά μειονοτικές γλώσσες εκτός Θράκης, με τις όποιες έννομες συνέπειες το γεγονός αυτό θα επέσυρε, αλλά κωφεύει σε κάθε σχετική συζήτηση. Η γλωσσική ετερότητα, σύμφωνα με τις πιο μετριοπαθείς εκτιμήσεις, δεν ξεπερνά το 3-4% του ελληνικού πληθυσμού. Γλώσσες όπως η σλαβομακεδονική, τα αρβανίτικα, τα κουτσοβλαχικά και η ρομανί χρησιμοποιούνται από έλληνες πολίτες σε τέτοιο βαθμό, ώστε χρήζουν καταρχήν επιστημονικής προσέγγισης.

Η νομική και πολιτική αντιμετώπιση των μειονοτικών γλωσσών συνδέεται στενά με την εξωτερική πολιτική

και τις σχέσεις με τα γειτονικά κράτη. Η κουτσοβλαχική γλώσσα, για παράδειγμα, έτυχε νομικής προστασίας με τη συμφωνία μεταξύ Ρουμανίας και Ελλάδας αμέσως μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους. Σχολεία δίδασκαν τη γλώσσα αυτή, όπως και ορισμένες εκκλησίες τη χρησιμοποιούσαν μέχρι το 1948. Από τότε το ζήτημα δεν ξανασυζητήθηκε επίσημα.^[8] Τι είχε συμβεί; Η προαγωγή της γλωσσικής ταυτότητας των Βλάχων επιτεύχθηκε αρχικά μέσα από τα γρανάζια των διμερών σχέσεων Ελλάδας-Ρουμανίας σε κλίμα συνεργασίας, που επιδίωκε ο Βενιζέλος, αλλά και σύμφωνα με το νομικό δεσμευτικό πλαίσιο που έθετε η Συνθήκη των Σεβρών του 1920. Στη συνέχεια των διεθνών πολιτικών εξελίξεων, οι μεμονωμένες αυτονομιστικές ενέργειες, καθώς και η διακοπή της χρηματοδότησης των σχολείων από τη Ρουμανία, πρόσφεραν την ευκαιρία για την παύση του καθεστώτος προστασίας, θάβοντας κάθε ενδιαφέρον του ελληνικού κράτους. Αντίθετα, η μουσουλμανική μειονότητα διατήρησε σε όφελός της το αρχικό καθεστώς προστασίας που πηγάζει από τη Συνθήκη Ειρήνης του 1923 και μάλιστα στο περιβάλλον των πολυτάραχων ελληνοτουρκικών σχέσεων. Η διακύμανση των σχέσεων αυτών υπό την απειλή σύγκρουσης στο όνομα της ίδιας της μειονότητας από μέρους της Τουρκίας καθιστά το ζήτημα ιδιαίτερα ενδιαφέρον, καθώς αποτελεί, όπως είπαμε, τη μόνη περίπτωση προστασίας της μειονοτικής γλωσσικής ταυτότητας από το ελληνικό κράτος.

Η εσωστρέφεια, αλλά και η ξενόφοβη τάση του μεταπολεμικού ελληνικού κράτους απέναντι σε οτιδήποτε σχετίζεται με τη λέξη μειονότητα έχει τις ρίζες της στην ψυχροπολεμική περίοδο και, παλαιότερα, στη διαδικασία ανταλλαγής πληθυσμών με τη Βουλγαρία και την Τουρκία.^[9] Όπως αργότερα η επιδείνωση στις ελληνο-τουρκικές σχέσεις με την εισβολή στην Κύπρο και τη μέχρι σήμερα κατοχή, στο όνομα της προστασίας της εκεί τουρκικής κοινότητας. Πιο πρόσφατο παράδειγμα, η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και η ανεξαρτητοποίηση της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας: η χρήση του όρου Μακεδονία και μακεδονική γλώσσα συνδέθηκε μέσα από τα κανάλια του εθνικισμού με την παρουσία της εθνοτικής ομάδας που χρησιμοποιεί ποικιλίες της εν λόγω γλώσσας στην ελληνική Μακεδονία.

Αναπόφευκτα, λοιπόν, οι μειονοτικές γλώσσες που απαντώνται στην Ελλάδα εμπλέκονται με τις διμερείς σχέσεις της με τα γειτονικά κράτη. Ο τρόπος που χρησιμοποιούν τα τελευταία την ύπαρξη των γλωσσών αυτών -για λόγους που κάθε φορά σχετίζονται με την εσωτερική και εξωτερική τους πολιτική^[10]- λειτουργεί σε καθαρά πολιτικό επίπεδο και παρεμπιπτόντως επιδρά ρυθμιστικά στην προαγωγή ή, συνηθέστερα, στη συρρίκνωση των γλωσσών αυτών.

Όσον αφορά το ισχύον νομικό πλαίσιο, θα πρέπει να αναφερθούμε στη Συνθήκη της Λοζάνης. Οι σχετικές διατάξεις της προβλέπουν μια σειρά υποχρεώσεων για την Ελλάδα και δικαιωμάτων για τους μουσουλμάνους έλληνες πολίτες. Οι αποδέκτες δηλαδή των δικαιωμάτων που προβλέπονται, προσδιορίζονται βάσει της θρησκείας τους και μόνο. Μεταξύ των δικαιωμάτων αυτών κατοχυρώνεται το δικαίωμα στην ελεύθερη χρήση της μητρικής γλώσσας δημόσια, ιδιωτικά ή κατά τις λατρευτικές εκδηλώσεις, στο δημόσιο σχολείο, σε ιδιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα και σε ορισμένες δικαστικές διαδικασίες.

Στο εσωτερικό επίπεδο, το νομικό καθεστώς, όπως πηγάζει από τις διατάξεις της εν λόγω σύμβασης και δύο διμερών (ελληνοτουρκικών) συμφωνιών^[11] και εγκαθιδρύεται από σειρά νόμων, στοχεύει στη θεμελίωση μιας ιδιότυπης εκπαίδευσης, που λαμβάνει υπόψη της τόσο την τουρκική μειονοτική γλώσσα όσο και την ελληνική επίσημη (Παναγιωτίδης 1996· Κανακίδου 1994· Τσιτσελίκης 1996, 342 κ.ε.). Η μειονοτική εκπαίδευση καλύπτει την πρωτοβάθμια ως προς τον αριθμό των δημοτικών σχολείων ικανοποιητικά (234 δημοτικά σχολεία για 9.100 μαθητές),^[12] όχι όμως και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, όπου οι αριθμοί είναι ελάχιστα επαρκείς.^[13] Τα μειονοτικά σχολεία ακολουθούν την αρχή της συνύπαρξης των δύο πολιτισμών μόνο ως προς τη διδακτέα ύλη. Πέρα από την κατανομή της διδακτέας ύλης μεταξύ των δύο γλωσσών (ελληνικών-τουρκικών), το ζήτημα περιπλέκεται και ξεπερνά τα όρια του σκοπού του νομοθέτη σχετικά με την προστασία της γλωσσικής ταυτότητας της μειονότητας: η ταυτοσημία των εννοιών «μουσουλμάνος» και «τουρκόφωνος» έφερε σε δύσκολη θέση τους Πομάκους και τους Τσιγγάνους της περιοχής, οι οποίοι ως μουσουλμάνοι εντάσσονται στο μειονοτικό εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο στοχεύει στην προαγωγή της

τουρκικής γλώσσας.^[14] Πέρα από τις ελλείψεις και τον πεπαλαιωμένο χαρακτήρα του νομικού καθεστώτος που διέπει τη μειονοτική εκπαίδευση, η πλημμελής εφαρμογή του θέτει πολλά ακόμη ερωτηματικά σχετικά με την πολιτική βούληση των κυβερνήσεων να προσαρμόσουν στην κοινωνική πραγματικότητα του 2000 μια ευέλικτη γλωσσική πολιτική, που θα λαμβάνει υπόψη τις σχέσεις μεταξύ των γλωσσικών ομάδων αλλά και τους κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες που επενεργούν στον χώρο της Θράκης. Ο πολυπολιτισμικός χαρακτήρας της τοπικής αυτής κοινωνίας απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή και μελέτη, της οποίας τα αποτελέσματα θα έπρεπε να τεθούν σε πρακτική εφαρμογή με στόχο την ομαλοποίηση της γλωσσικής ανισότητας και τη θεραπεία των κοινωνικών και ψυχολογικών επιπλοκών, που οι συγκεκριμένες γλωσσικές συγκρούσεις έχουν επιφέρει.

Ως προς τη δικαυκή υποστήριξη που τυγχάνουν οι υπόλοιπες περιπτώσεις γλωσσικής ιδιαιτερότητας, αξίζει να αναφέρουμε το θεσμοθετημένο από τις αρχές του αιώνα καθεστώς ιδιωτικής εκπαίδευσης για τους Εβραίους^[15] και τους Αρμένιους.^[16]

[...]

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου «αν και πρέπει καμιά φορά να εξαρτούμε τα συμφέροντα των ατόμων από εκείνα των ομάδων, η δημοκρατία δεν πρέπει να παραπέμπει στη μόνιμη υπεροχή της γνώμης της πλειοψηφίας. Απαιτείται όμως μια ισορροπία που να εξασφαλίζει στις μειοψηφίες/μειονότητες μια δίκαιη μεταχείριση αποφεύγοντας κάθε κατάχρηση των μέσων που διαθέτει η κυρίαρχη θέση».^[17] Ωστόσο, η διατύπωση και μόνο δικαιωμάτων και ελευθεριών δεν αρκεί για την πραγμάτωση των παραπάνω αρχών. Η εφαρμογή θετικών μέτρων που δίνουν τη δυνατότητα χρήσης και κυρίως εκμάθησης των μειονοτικών, αποτελεί το απαραίτητο συμπλήρωμα για τη δημιουργία των συνθηκών εκείνων που θα αποτελέσουν γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη της γλωσσικής ιδιαιτερότητας συγκεκριμένης μειονοτικής ομάδας ή για την ενδυνάμωση της λειτουργικότητας της μειονοτικής γλώσσας που κινδυνεύει με εξαφάνιση.

Στην περίπτωση της Ελλάδας η προαγωγή της γλωσσικής ετερότητας βρίσκεται ακόμη σε πρώιμο στάδιο. Πιο αυστηρά θα μπορούσε να χαρακτηρίσει κανείς το ισχύον νομικό καθεστώς. Εκεί που υφίσταται σε ανεπτυγμένη μορφή, δηλαδή στο ζήτημα της μουσουλμανικής μειονότητας, η πλημμελής εφαρμογή του υποδηλώνει στην ουσία τα κενά και την ανάγκη επανασχεδιασμού του. Οι ευρωπαϊκές νομοπαραγωγικές εξελίξεις δημιουργούν πλέον μια νέα δυναμική στην προστασία των μειονοτικών γλωσσών, από την οπτική της νομικής προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και γενικότερα ενός δικαιώματος στη διαφορά. Η πρόσφατη υπογραφή (Σεπτέμβριος 1997) της Σύμβασης-Πλαισίου για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων του Συμβουλίου της Ευρώπης ίσως δώσει την ευκαιρία για την αποδοχή ορισμένων standards στο επίπεδο του διεθνούς δικαίου.

Ο επαναπροσδιορισμός της γλωσσικής πολιτικής και η θέσπιση νέου νομικού πλαισίου θα μπορούσαν να θεωρηθούν ενδεδειγμένες ενέργειες για μια έννομη τάξη που προσβλέπει στην προστασία των επιμέρους εκφάνσεων του πολιτιστικού πλούτου, όπως αυτός εκφράζεται από τμήμα των ελλήνων πολιτών.

¹ Για παράδειγμα, η κρατούσα θέση της ελληνικής γλώσσας προβλέπεται ήδη από την προεπαναστατική Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος, βλ. Τμ. Α', κεφ. Πρώτο, άρθρο κστ.

² Οι πληθυσμοί των νέων χωρών χαρακτηρίζονται από εξαιρετική εθνοτική πολυμορφία. Πιο συγκεκριμένα καταγράφονται: 1. μουσουλμάνοι, οι οποίοι με τη σειρά τους διαιρούνται σε τουρκόφωνους, αλβανόφωνους, σλαβόφωνους (Πομάκοι), ελληνόφωνους (Βαλαάδες), ισπανοεβραίους (Ντονμέδες) και Τσιγγάνους· 2. χριστιανοί πατριαρχικοί ελληνίζοντες, οι οποίοι είναι σλαβόφωνοι, ελληνόφωνοι,

βλαχόφωνοι ή αλβανόφωνοι· 3. χριστιανοί εξαρχικοί, οι οποίοι είναι βουλγαρόφωνοι, βλαχόφωνοι ρουμανίζοντες, σλαβόφωνοι σερβίζοντες· 4. ουνίτες· 5. προτεστάντες σλαβόφωνοι· 6. τσιγγάνοι χριστιανοί, τουρκόφωνοι χριστιανοί (Γκαγκαούζοι και άλλοι) και 7. εβραίοι ισπανόφωνοι.

³ Σχετικά με την τύχη των κειμένων αυτών στη μεταπολεμική εποχή βλ. Feinberg 1958. Επίσης για μια πιο πρόσφατη θεώρηση του ζητήματος βλ. Τσιτσελίκης 1996, 325 κ.ε.

⁴ Το Συμβούλιο και η Συνέλευση της ΚτΕ έγιναν πολλές φορές αποδέκτες παραπόνων μειονοτικών ομάδων στην Ελλάδα. Μάλιστα το Διαρκές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης της Χάγης γνωμοδότησε σε ορισμένες υποθέσεις που αφορούσαν την Ελλάδα: «Ανταλλαγή ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών» (21 Φεβρουαρίου 1925), «Ερμηνεία της ελληνοτουρκικής συμφωνίας της 1^{ης} Δεκεμβρίου 1926» (28 Αυγούστου 1928), «Το ζήτημα των ελληνοβουλγαρικών κοινοτήτων» (31 Ιουλίου 1930), «Μειονοτικά σχολεία στην Αλβανία» (6 Απριλίου 1935).

⁵ Βλ. άρθρο 7. παρ. 2 του Ευρωπαϊκού Χάρτη Μειονοτικών ή Περιφερειακών γλωσσών: «Τα μέρη δεσμεύονται να εξαλείφουν ...κάθε αδικαιολόγητη διάκριση, αποκλεισμό, περιορισμό ή προτίμηση... Η υιοθέτηση ειδικών μέτρων σε όφελος των περιφερειακών ή μειονοτικών γλωσσών, που αποσκοπούν στην προαγωγή της ισότητας μεταξύ των χρηστών αυτών των γλωσσών και του υπόλοιπου του πληθυσμού ή που λαμβάνουν υπόψη τους τις ειδικές συνθήκες, δεν πρέπει να θεωρούνται ως πράξη διάκρισης απέναντι στους χρήστες των πιο διαδεδομένων γλωσσών». Επίσης σχετικά Carotorti 1991, παρ. 587-588.

⁶ Σύμφωνα με την απογραφή του 1951, η τουρκική γλώσσα αποτελεί τη μητρική γλώσσα 92.219 μουσουλμάνων και 87.640 χριστιανών ελλήνων πολιτών, η κουτσοβλαχική 39.855, η πομακική 18.671, η αλβανική 22.736, η σλαβική (αναφέρεται ως μακεδονοσλαβική παλαιότερα) 41.017, η αθιγγανική 7.429, η αρμενική 8.999, η ισπανική 1334, ενώ ακόμη 11.500 έλληνες πολίτες δηλώνουν άλλη μητρική γλώσσα

⁷ Βλ. Για παράδειγμα την αναφορά του εκπαιδευτικού νόμου 3065/1954 στα «δημοτικά τουρκικά σχολεία» και τις περίφημες διαταγές του Γενικού Διευθυντή Θράκης προς τους υφιστάμενούς του, οι οποίες αναφέρουν μεταξύ άλλων: «Κατόπιν διαταγής του Προέδρου της Κυβερνήσεως, παρακαλούμεν όπως εφ' εξής εις πάσαν περίπτωση γίνεται χρήσις του όρου 'Τούρκος-Τουρκικός' αντί του τοιούτου 'Μουσουλμάνος-Μουσουλμανικός'» (Διαταγές της 28^{ης} Ιανουαρίου 1954, Αρ. Πρωτ. Α 1043 και της 5^{ης} Ιανουαρίου 1955, Αρ. Πρωτ. Α 202).

⁸ Βλ. την πρόσφατη τεκμηριωμένη έκθεση προς υιοθέτηση από την Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης, που θέτει το ζήτημα της προστασίας της πολιτιστικής ταυτότητας των Βλάχων στις βαλκανικές χώρες και ιδιαίτερα στην Ελλάδα: Rapport sur les Aroumains, Ll. M. De Puig, Assamblée parlementaire, Doc 7728, Conseil de l'Europe 17-1-1997, Strasbourg.

⁹ Η Ελλάδα «διευθέτησε» με ριζικό τρόπο το μειονοτικό ζήτημα με την Τουρκία και τη Βουλγαρία με τη Συνθήκη της Λοζάνης (1932) και του Νεϊγύ (1919) αντίστοιχα. Βλ. σχετικά Miliotis 1962· Ladas 1932.

¹⁰ Για τη σχέση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των μειονοτήτων με την εξωτερική πολιτική βλ. Ρούκουνας & Ηρακλείδης 1994, 67 κ.ε.

¹¹ Μορφωτική Συμφωνία της 20ής Απριλίου 1951 και Μορφωτικό Πρωτόκολλο της 20ής Δεκεμβρίου 1968.

¹² Σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας για το έτος 1992-93. Στα σχολεία αυτά απασχολούνται 770 χριστιανοί και μουσουλμάνοι δάσκαλοι.

¹³ Δύο γυμνάσια-λύκεια συν δύο ιεροσπουδαστήρια (θεολογικές σχολές μέσης εκπαίδευσης).

¹⁴ Ουσιαστικά κατά παράβαση της Συνθήκης της Λοζάνης, της οποίας το άρθρο 41 προβλέπει τη διδασκαλία στην όποια τυχόν γλώσσα χρησιμοποιείται από μουσουλμάνους στην Ελλάδα.

¹⁵ Λειτουργούν ένα ιδιωτικό δημοτικό ισραηλιτικό σχολείο στην Αθήνα και ένα στη Θεσσαλονίκη, όπου διδάσκεται η εβραϊκή ιστορία και θρησκευτικά, καθώς και η εβραϊκή γλώσσα στους 200 περίπου μαθητές τους. Αξίζει να σημειωθεί για το Δημοτικό Σχολείο της Λάρισας ότι διέπεται από ένα ιδιαίτερο νομικό καθεστώς, σύμφωνα με το οποίο αποτελεί το μόνο -εκτός μουσουλμανικών σχολείων της Θράκης- δημόσιο μειονοτικό σχολείο στην Ελλάδα. Αν και δεν έχει ιδρυθεί από κρατικό φορέα, λειτουργεί κατά το καθεστώς που διέπει τα δημόσια σχολεία, σύμφωνα με το άρθρο 5 του νόμου 2456 της 27^{ης} Ιουλίου 1920 «Περί Ισραηλιτικών Κοινοτήτων». Η ιδιαιτερότητα στο πρόγραμμα μαθημάτων συνίσταται στη διδασκαλία των εβραϊκών αλλά και στην εκμάθηση στη γλώσσα αυτή της εβραϊκής ιστορίας.

¹⁶ Στα τρία αρμενικά δημοτικά σχολεία και στο ένα γυμνάσιο της Αθήνας, στα οποία φοιτούν περίπου 250 αρμένιοι μαθητές, διδάσκεται η αρμενική γλώσσα, ιστορία και θρησκευτικά.

¹⁷ Υπόθεση Young, James, Webster κατά Ην. Βασιλείου, Απόφαση του Δικαστηρίου της 13.8.1982, Série A., No 44, σ. 63.